

Portrait of the artist

Southampton, Virginia.
By artist, John D. Burke, in 1882.

J. D. Burke

HET BEZOEK VAN DEN BOTANICUS EHRHART AAN ONS LAND IN 1782

DOOR

PROF. DR. J. VALCKENIER SURINGAR.

JAKOB FRIEDRICH EHRHART werd in 1742 in Zwitserland geboren maar was sedert 1765 in Duitschland, als assistent in verschillende apotheken. Van 1771 tot 1776 vertoefde hij in Zweden, van 1773—1776 als leerling van LINNAEUS (vader en zoon). Daarna verkreeg hij de benoeming tot plantkundige op Herrenhausen in Hannover, waar hij in 1795 overleed.

Deze EHRHART, Königl. Groszbritt. und Churfürstl. Braunschweig-Lüneburgischer Botaniker in Herrenhausen, zooals hij zichzelf aanduidt, maakte in September 1782 een wandeltocht door Nederland en bezocht o.a. Utrecht, Leiden, Den Haag, Haarlem en Harderwijk. Hij beschrijft dezen tocht in zijn „Beiträge”, 2e Band 1788.

Men moet bij het volgende bedenken dat THUNBERG nog maar kort tevoren in Japan geweest was en van zijne invoeringen nog slechts zeer jonge planten konden bestaan; en dat de MICHAUX's e.a. pas een kwart eeuw later de planten van Noord-Amerika naar Europa brachten; Amerika was nog het onbeschreven land der Indianen, en amerikaansche planten waren in Europa nog zeldzaam.

EHRHART wandelde van Bentheim over Hengelo, Goor, Markeloo, het landgoed Elmerink, Deventer, Apeldoorn en Amersfoort naar Utrecht.¹⁾

¹⁾ Deze tocht is op andere wijze door mij beschreven in het Kruidkundig Archief der Ned. Bot. Ver., Jaarg. 1926, blz. 117—154; op blz. 138, r. 5 en 6 moet men, i.p.v. resp. zuidelijk en Westgrens, westelijk en Zuidgrens lezen. En op blz. 1, 2e al. staat dat zijn vader medicus was. Volgens andere bronnen was hij een dominee.

Het voetreizen was in dien tijd niet zoo aanlokkelijk wegens de slechte slaapgelegenheden; EHRHART klaagt daar in een noot over; dikwijls kan hij in een plaats slechts met moeite een bos stroo, wat eten en een glas bier krijgen; en aan afzetterij ontbrak het toen blijkbaar ook niet. In de eene plaats betaalde hij voor avondeten, bier, een goed bed en koffie 5 groschen, wat hij zeer billijk vindt; maar elders was die prijs dikwijls 12 tot zelfs 15 groschen, d.i. een halve Thaler (3 Mark).

Hoe slecht het soms was lezen we waar EHRHART een voetreisje beschrijft dat hij met den zoon van Prof. v. GEUNS uit Harderwijk door Deutschland maakte: „Eine feuchte halb unterirdische Stube war unser Logis, faule Eier die Mahlzeit und Stroh das Nachtlager”.

Wij zien hem in gedachten marcheeren, al zingende en planten verzamelende en zijne oogen ook boven den grond den kost gevende; zijn reisbeschrijving is vol van opmerkingen over de landstreek, de kultures enz.; de tabaksbouw bij Amersfoort maakte grooten indruk op hem, welke in een gedicht wordt geuit; ontboezemingen in den vorm van gedichten vindt men telkens in den tekst van zijn verhaal; zijn stijl is opgewekt, natuurverheerlijkend en godvruchtig. Hij noteert alle gevonden planten en verzamelt er vele voor zijn herbarium en voor vrienden. En daar hij een goed plantenkenner en een scherp opmerker was, kunnen we zijn opgaven vertrouwen.

EHRHART legde al zijn ervaringen neer in rapporten aan de regeering en in het „Hannoversche Magazijn”; zijn opstellen in dit tijdschrift werden herdrukt in zijne „Beiträge”, welke periodiek verschenen. Hierin behandelde hij alle mogelijke onderwerpen van plantkundigen en oeconomischen aard. Hij geeft raadgevingen aan de boeren over het maken van mest van graanstoppels, het gebruik van menschelijke faecalien voor hetzelfde doel, over *Stratitotes haloïdes* als zwijnvoeder, over het maken van beukennotenolie, over meeldauw, enz. Hij geeft een manier aan om te zien of een ei, dat wat lang onder de kip heeft gelegen zonder open te gaan, nog goed is of

niet; daartoe legt men het in lauw water; indien het zich daarin beweegt, zit er een levend kuiken in. En een middel tegen vlooien in bed is het volgende: men strooit bloei- en groeistengels van *Myrica Gale* (manlijk en vrouwelijk), eenigszins stuk geknepen, in het bed onder de lakens.

EHRHART was apotheker en geeft dus veel bijdragen op dat gebied; maar bovendien beweegt hij zich op het gebied der geneeskunst. In dien tijd, (en nog veel later) was purgeeren en aderlaten aan de orde van den dag. Daar komt EHRHART tegen op. „Das Modepurgiren ist einer der schädlichsten medicinischen Narrheiten und gehört, so wie das Aderlassen ohne Vollblutigkeit, das Essen ohne Appetit, das Trinken ohne Durst u.d.m. unter die nie genug zu verfluchenden Gewohnheiten unseres Zeitalters.” Dat was bout gesproken maar getuigt van gezond en kritisch verstand; het gedwongen eten zonder eetlust komt ook thans nog genoeg voor, vooral bij kinderen.

EHRHART houdt zich ook al met de benamingen van kinderen bezig; hij wil b.v. dat de kinderen niet precies dezelfde namen als een der ouders krijgen; de naam mag ook niet onfatsoenlijk zijn (dat scheen dus voor te komen), moet nationaal, eenvoudig zinrijk en goedluidend zijn. Hij geeft voorbeelden van namen naar zijn smaak, b.v. Gottlieb, Friedrich, Ehregott, Tugendfreund, Sommer-tochter, Stolzfeindin; voor boomkweekers voeg ik er nog den door EHRHART aanbevolen naam Gartenkind aan toe. Toen er aanmerking werd gemaakt op EHRHART's bemoeienis met kindernamen, daar dit niet tot zijn vak behoorde, verdedigde zich EHRHART in een volgenden „Beitrag” met de bewering dat kinderen tot *Homo sapiens* dus tot de natuur behooren en hunne namen derhalve even goed als plantennamen behandeld mogen worden.

Over het bepalen en benamen van planten heeft EHRHART het uit den aard der zaak dikwijls in zijn hoofdstukken van „botanische opmerkingen”.

Voor al bij tuinplanten maant hij tot voorzichtigheid

aan, daar deze zoo sterk varieeren dat men te spoedig denkt met nieuwe soorten of varieteiten te doen te hebben. Die afwijkingen moeten, zooals reeds LINNAEUS voorschreef, vooral aan de levende plant bestudeerd worden. Daarom, laat EHRHART hierop volgen, is het zoo jammer dat degenen, die ons het best inlichtingen kunnen verschaffen over wat echte soorten of varieteiten en wat slechts variaties (spelingen) zijn, nl. de handelskweekers, gewoonlijk het meest er toe bijdragen ons op een dwaalspoor te brengen doordat hun belang daarmee gediend wordt; immers zouden zij, indien zij naar waarheid handelden, een derde of vierde deel minder soorten in hunnen catalogus kunnen opnoemen, en vele zgn. nieuwe soorten als afwijkingen van reeds bekende moeten opgeven, wat zij liever niet doen. Gelukkig, schrijft EHRHART, komen er steeds meer lieden wien het niet alleen om het geldgewin maar ook om eer en goeden naam en om kennis der planten te doen is. Tot die rubriek behooren natuurlijk alle tegenwoordige kweekers!

EHRHART heeft het ook over den aanleg van tuinen. Een tuin is volgens EHRHART een stuk natuurnabootsing; en daar de natuur het schoonste en volkomenste is wat wij kennen, moet de tuin er aan beantwoorden. Hij wil liefst geen regelmatige groepeerings naar bloeitijd, enz., maar plaatsing waarbij de planten zoo door elkaar staan dat men in den tuin op iederen tijd van het jaar, nu hier, dan daar, onverwacht een bloeiende of vruchtdragende plant ziet. En de bosschage, welke een derde van het geheele terrein inneemt, op het eind van den regelmatigen tuin, moet zeer nabij gelijken op een natuurlijke wildernis.

In Utrecht nam EHRHART intrek in „De drie dorstige harten” (d.i. herten), welk logement hij zeer roemt en aanbeveelt. Dit logement ligt aan „het Dorstige Hartsteegje” dat ook nu nog van de Oude Gracht naar de Lange Nieuwstraat loopt, alwaar het logement met een poort uitkwam. Het logement is reeds van de 17e eeuw bekend.

EHRHART bewonderde de Maliebaan en den Hortus; ook bezocht hij de handelskwekerij van den Heer BRAKEL op Tulpenburg, vóór het kermiswaterpoortje (op de plaats van Tulpenburg is thans het Staatsspoorstation; op de plaats der poort de Willemsbrug). Een *Agave americana* bloeide juist „met duizende bloemen”; de stengel mat 22 voet. In een kas stond een *Rhus lineaeifolium*¹⁾ uit zaad, door THUNBERG uit de Kaap gezonden (THUNBERG, de opvolger van LINNAEUS in Zweden, was toen van zijn reis in Japan en de Kaap terug en publiceerde in 1784 zijn „Flora japonica”); volgens EHRHART was het geen *Rhus*. Er waren ook zaadplanten van houtgewassen uit Japan. Buiten stond nog een andere *Rhus*, hoog en een halve voet dik; zij geleek in de verte op *Juglans nigra*. EHRHART zag hier een nieuwe soort in en beschreef haar het volgend jaar (1783) in de „Hannoverissche Magazin”, in 1788 nog eens in zijne „Beiträge” III; hij gaf haar den naam *Rhus Cacodendron*; DESFONTAINES noemde haar later (in 1786): *Ailantus glandulosa*; zij moet dus volgens prioriteitswet *Ailantus Cacodendron* heeten. De oudste geslachtsnaam is eigenlijk *Pongelion* AD. (1763); maar die is in 1905 op de lijst van verworpen namen geplaatst.

De beschrijving van EHRHART luidt aldus: „*Rhus cacodendron, foliis pinnatis multijugis glabris; foliolis ovato-lanceolatis acuminatis, brevissime petiolulatis basi dentatis ceterum integerrimis.*” De klieren worden derhalve niet genoemd; was het wel onze *Ailantus glandulosa*?²⁾

¹⁾ Deze naam moet op eene vergissing berusten; hij komt nergens voor, ook niet in JUEL „Plantae Thunbergianae”. In den Index Kewensis wordt een *Rhus lineatifolia* ORTEG in Hort. Matr. (= Madrid) Decades 1800 opgegeven, welke op Cuba inheemsch is.

Zoo komen verkeerde namen in de wereld!

²⁾ *Cedrela chinensis* kan het niet geweest zijn, daar die boomsoort pas in 1830 door DE JUSSIEU beschreven werd; CARRIERE bracht haar in 1869 tot *Ailantus* onder den naam *A. flavescens*, welke soortnaam misschien hier en daar nog gebruikt wordt doch onwettig is.

Naast den naam *Cacodendrum* van EHRHART bestaat nog de soortnaam *altissima*. SWINGLE in Amerika gaf haar in 1789 dien naam naar aanleiding van *Toxicodendron altissimum* MILL. 1768, waarin SWINGLE onze *Ailanthus glandulosa* meende te herkennen. SARGENT volgt hem na in „Plantae Wilsonianae.”

Doch MILLER's beschrijving van deze soort¹⁾ is zoodanig dat ik over dezen nieuwen-ouden naam internationaal overleg zoude wenschen alvorens hij werd ingevoerd. De naam wordt noch door DECANDOLLE (Prodomus) noch door LOUDON (Arboretum et Fruticetum) noch door KOCH (Dendrologie) genoemd; zij wisten er waarschijnlijk geen raad mee. Zie P. O., II, blz. 50 in Meded. L. H. S., Dl. 32, Verh. 2, 1928.

Verder zag EHRHART eene nieuwe *Prunus*-soort, die door BRAKEL *P. americana* werd genoemd en welke volgens diens zeggen trosvormige bloeiwijzen had; ook hierin herkende EHRHART eene nieuwe soort, welke hij het volgende jaar, in 1783, en nog eens in 1788 in zijne „Beiträge” III, als *Prunus serotina* beschreef; zij was tevoren met *P. virginiana* verward, wat ook nu nog dikwijls het geval is;²⁾ en reeds toentertijd werd de naam *americana*, evenals nu nog wel eens, misbruikt. EHRHART beschrijft haar aldus: „*Prunus serotina, foliis lato-lanceolatis, acuminatis, simpliciter serratis, glaberrimis, . . . , racemis simplicibus, petalis integerrimis*”. Syn. o.a. *Padus virginiana* MILLER, *Prunus virginiana* DUR. (non LINN.).

Ook een berk met zeer groote bladeren (waarschijnlijk *Betula papyrifera* MARSH. 1786 = *B. papyracea* AIT. 1789) uit amerikaansch zaad, trok zijn aandacht; en nog twee amerikaansche *Pirus*-soorten.

Met den trekschuit ging EHRHART den volgenden morgen naar Leiden; de roef was verhuurd, zoodat hij het met

¹⁾ „*foliis pinnatis sessilibus, lobis acuminatis*. The tallest poison-tree” etc.

²⁾ Zij is gemakkelijk te kennen door de glanzend groene bladen.

de overige passagiers niet ruim had; de manspersonen hielden zich, zooals te verwachten was (schrijft EHRHART), met tabaksrooken en oorlogszaken bezig; de vrouwen warmden zich de voeten met hunne stoven („Feuerkiken”) en verdreven den tijd met de hen eigen klets- („Schnatter”)praatjes. Twee Franschen dronken een glas wijn; en EHRHART las in een boek.

Van 7—4 uur, dus 9 uren lang duurde de tocht; EHRHART was blij eindelijk uit de tabaksrook en kolendamp bevrijd te worden. De reis kostte een gulden, wat hij goedkoop vindt; maar hij wil nooit meer dan 's nachts of bij slecht weer in zoo'n trekschuit zitten.

Vlak bij de aanlegplaats der Utrechtsche schuit was een logement, waar hij zijn intrek nam; en na zich wat opgeknapt te hebben, ging hij dadelijk naar de kweekerij van Wed. VALKENBURG EN ZN., vroeger VAN HAZE, VALKENBURG & Co., die ook buiten Nederland als een der beste bekend was. De Heer VALKENBURG had een aparten tuin voor exotische winterharde houtgewassen; EHRHART roemt de soortrijkdom maar verwijst naar den catalogus. Nieuw voor EHRHART waren o.a. *Betula Alnus* (= *Alnus glutinosa*) var. *laciniata* (deze beschrijft hij in „Beiträge” 1788, p. 22), *Ulmus pumila* L., *Corylus Colurna* L., *Laurus Sassafras* L., *Xanthoxylum trifoliatum* L. (d.i. *Acanthopanax aculeatus*), *Fothergilla alnifolia* L.; *Sassafras* en *Fothergilla* zijn amerikaansch.

In den Hortus botanicus was NIKOLAAS MEERBURG hortulanus, die zelfs goede dendrologische boeken geschreven heeft: „Plantae selectae rariores vivis coloribus pictae” (d.w.z. Zeldzame planten, naar het leven geteekend) 1789; op 54 platen vindt men een plant, telkens met een vlindersoort; EHRHART schrijft dan ook dat MEERBURG, behalve een herbarium, een vlindercollectie bezat. In zijn tweede werk „Plantarum selectarum icones pictae” (1798), komen veel struiksoorten voor, waaronder verscheidene die als nieuwe soorten worden voorgesteld, doch later bleken reeds door anderen met een anderen naam beschreven te zijn. Maar zijn *Azalea rubra* is volgens

mij de oudste beschrijving van de plant die thans veelal *Azalea calendulacea* heet; REHDER (werkzaam aan het Arnold-Arboretum in Amerika) houdt *A. rubra* MEERB. voor *A. nudiflora*, en dan zou MEERBURG's naam vervallen. Maar al is de kleur der bloem meer overeenkomstig *A. nudiflora* en wijst ook de beharing van den bloemkroonbuis in die richting, m.i. zijn de „stamina longissima” (zeer lange meeldraden), die MEERBURG beschrijft en teekent, een overwegend kenmerk om de soort identiek met onze *Azalea calendulacea* te verklaren, die dan dus *Azalea rubra* resp. *Rhododendrum rubrum* heeten moet. — De geheele beschrijving van MEERBURG luidt: „*Azalea rubra*, foliis ovatis, lanceolatis, corollis pilosis, staminibus longissimis”. Cf. P. O. II blz. 77, Jaarb. N. D. V. 1927 blz. 41, 2.

Vereeuwigd is MEERBURG in zijne soort *Rhus pumila*, die niet *Rhus pumila* MICH. bleek te zijn en daarom door SCHULTER in *Rhus Meerburgiana* werd omgedoopt. Maar wie kent deze soort?

EHRHART heeft zelf ook verscheidene soorten als nieuw beschreven, die later bleken reeds een ouderen naam te hebben, b.v. *Acer dasycarpum* EHRH. = *A. saccharinum* L., *Acer parviflorum* EHRH. = *A. spicatum* LAM. 1786, *Cornus albida* EHRH. = *C. candidissima* MARSH. 1785, *Mespilus (Crataegus) lucida* EHR. = *Crataegus Crusgalli* L., *Quercus pedunculata* EHRH. = *Q. Robur* L., *Betula pubescens* EHRH. = *B. alba* ROTH. 1788, *B. verrucosa* EHRH. = *B. pendula* ROTH. 1788, *Tilia grandifolia* EHRH. = *T. platyphyllos* SCOP. 1772, *T. parvifolia* EHRH. = *T. cordata* MILL. 1768 = *T. ulmifolia* SCOP. 1772, *Ulmus ciliata* EHRH. = *U. laevis* PALL. 1784 = *U. effusa* WILLD. 1787.

Van deze namen zijn *Q. pedunculata*, *Tilia parvifolia* en *grandifolia* bovendien „nomina nuda” (bloote namen zonder beschrijving) in zijne „Beiträge”; het is zeer onwaarschijnlijk dat zij eene beschrijving hadden in het door hem uitgegeven dendrologisch herbarium van 1789 (het eerste van dien aard). Dergelijke „nomina nuda”

zijn ook *Salix bicolor* EHRH. en *Quercus sessilis* EHRH. ASCHERSON en GRAEBNER nemen de namen van EHRHART's koopherbaria als wettig aan, schrijven dus *Salix bicolor* en *Quercus sessilis* (voor *Q. sessiliflora*)¹⁾. Maar voldoen de koopherbaria aan den eisch der internationale regels dat de namen (met beschrijving) gedrukt of geautografeerd verkocht of verdeeld moeten zijn? En die herbaria werden slechts in een klein aantal gemaakt; van EHRHART's herbaria is zelfs in Berlijn niets bekend.

EHRHART zelf schrijft er over in een hoofdstuk „Nachricht an das Publicum, betreffend die Herausgabe meines Phytophyllaciums” Beitr. B. I, p. 70: „Zehn solche Pflanzen machen jedesmal eine Decade aus, welche mit einem gedruckten Titel und Verzeichnisse der darinn enthaltene Stücke bekleidet ist. Das Verzeichniss selbst besteht aus einer Folioseite, darauf die Nummer jeder Pflanze, ihr Nomen proprium, und das Synonym des seligen Ritters VON LINNÉ oder seines Successors befindlich ist, auch zugleich die Geburtsstelle, wo ich die Pflanze eingelegt habe, bemerkt worden”. Hieruit volgt wel dat er geene beschrijvingen bij waren.

Quercus sessilis EHRH. 1789 werd in 1796 door SALISBURY *Q. sessiliflora* genoemd met verwijzing naar MARTIJN's beschrijving en afbeelding. Deze MARTIJN had haar nl. in 1792 tot varieteit *sessilis* van *Q. Robur* gemaakt²⁾; maar niettegenstaande deze varieteit beschreven is, kan dit den soortnaam *sessilis* niet redden, daar de prioriteitswet niet geldt als er verandering van hierarchischen rang plaats vindt. SALISBURY's naam is dus de wettige.

De naam *Salix bicolor* EHRH. 1780 is gered door SMITH, die hem in zijn „Flora britannica” van 1804 opnam, met

¹⁾ Ook SCHNEIDER heeft in zijn „Laubholzkunde” van 1906 dien naam; doch in de „Nachträge” erkent hij hem, als zijnde „nomen nudum”, niet meer.

²⁾ Reeds LINNAEUS onderscheidde haar als var. β („met alle vruchten zittende”) van *Quercus Robur* („met langen bloeisteel”).

een beschrijving. Ook in LINNAEUS' „Species plantarum”, ed. WILLDENOW is *Salix bicolor* EHRH. in 1805 beschreven; misschien ook reeds in WILLDENOW's „Berlinische Baumzucht” van 1796; maar EHRHART's naam vervalt als auteursnaam. Echter is het mogelijk dat de soort vereenzelvigd moet worden met *Salix phylicifolia* L. 1753 of SMITH (1792, in de 2e ed. van LINNAEUS' „Flora lapponica”) en dan dien naam moet krijgen. Maar de naam *phylicifolia* kan misschien als verwarring-stichtend verworpen worden daar hij in verschillende beteekenissen gebruikt is. (*S. phylicifolia* β L. werd door SMITH *S. nigricans*¹⁾ genoemd, terwijl hij *S. phylicifolia* L. als soort naast *S. bicolor* heeft). Ook *Salix Weigeliana* WILLD. 1805 wordt met *S. bicolor* vereenzelvigd; maar de naam *bicolor* is door SMITH een jaar eerder gewettigd.

Ter verklaring van de vele synonyme namen, welke EHRHART schiep, diene zijne mededeeling in de „Beiträge” dat hij slechts een kleine bibliotheek tot zijne beschikking had, bijeen gekregen uit opgespaard geld uit een klein traktement. De inrichting zelf had geene bibliotheek en EHRHART mocht van die der Universiteit in Göttingen geen gebruik maken! En anderzijds kregen vele andere botanici waarschijnlijk het „Hannoverische Magazin” niet in handen, waar EHRHART vele beschrijvingen in publiceerde. Maar naast die vele synonyme namen zijn toch een belangrijk aantal van EHRHART geldig gebleven; onder de houtgewassen, behalve de reeds genoemde *Prunus serotina* EHRH.: *Prunus cerasifera* EHRH., *Pirus* (*Sorbus*) *intermedia* EHRH., *Mespilus* (*Crataegus*) *Phae-nopyrum* EHRH., *Pirus* (*Crataegus*) *pinnatifida* EHRH., *Rosa lucida* EHRH., *Fagus grandifolia* EHRH. (de naam *ferruginea* AIT. is van 1889), *Betula* (*Alnus*) *Alnobetula*¹⁾ EHRH. en een aantal *Salix* bastaarden, door EHRHART beschreven. Zijn naam *Pinus laxa* voor onze *Picea canadensis* (*alba*) maakt de nomenclatuur van die naaldhout-

¹⁾ Zie over deze namen P. O. III in Meded. L. H. S., Dl. 34, Verh. 1 blz. 7.

soort extra ingewikkeld; KOCH geeft haar nog dien naam in zijne Dendrologie en op zijn standpunt terecht.

Een naam van EHRHART is ook *Vitis hederacea*, welke nu *Parthenocissus hederacea* genoemd wordt. LINNAEUS beschreef haar als een *Helix*(klimop) soort; EHRHART heeft de fout hier plaatsing ontdekt. En zoo heeft hij b.v. ook het eerst de bloemen van den eik en de beuk goed beschreven, welke door LINNAEUS valsch uitgelegd waren. EHRHART was jaren lang leerling van LINNAEUS, was ook een bewonderaar van zijn grootsch werk, maar ontzag zich niet op fouten te wijzen. Want overal liet hij zich kennen als een vrije Zwitser, aldus schrijft hij zelf.

EHRHART heeft ook het reeds genoemde dendrologisch herbarium uitgegeven van 120 europeesche soorten (waarschijnlijk het allereerste dat bestaan heeft); het materiaal van twee soorten (*Populus alba* en *Hippophaë rhamnoides*) was uit de duinen van Nederland afkomstig.

EHRHART is vereeuwigd door een grasgeslacht *Ehrhartia* en o.a. door de soort *Salix Ehrhartiana*, een bastaard van *S. pentandra* en *S. alba*.

Bij zijn eerste bezoek aan den Hortus was MEERBURG niet thuis; maar zelfs zijn vrouw wist zooveel van planten dat zij volgens EHRHART zeer wel eenen apotheker of eenen candidaat in de medicijnen zou kunnen examineeren. In den Hortus, waarvan Prof. ROYEN directeur was, bewonderde hij groote exemplaren van *Diospyros Lotus*, *Crataegus Crus-galli*, *C. (Sorbus) helvetica* en *suecica*; enz. Hij noemt tot mijn verwondering niet *Liriodendrum Tulipifera*, die dicht bij den ingang stond en daar nu nog staat, evenmin als het prachtige exemplaar van *Acer Monspensulanum*, hetwelk helaas verdwenen is.

Bij de Koepoort was de kweekerij van JACOBUS SCHUURMANS STECKHOVEN; ook daar zag EHRHART vele zeldzame houtgewassen van de geslachten *Acer*, *Crataegus*, *Mespilus*, *Pirus*, *Quercus*, *Pinus*, *Rosa*, etc., o.a. *Pirus sempervirens* en *Ulmus pumila*; *Ilex Cassine*, *I. latifolia* en *angustifolia*.

Prof. SCHWENKER in Den Haag had buiten de stad eenen tuin die wel niet groot, maar rijk aan zeldzame planten, vooral boomen en struiken, was. *Magnolia glauca*, *acuminata* en *tripetala* stonden, evenals in andere Nederlandsche tuinen, buiten. *M. tripetala* had vruchten; de tuinman liet jonge planten zien van zaden van het vorige jaar; alle drie soorten zijn amerikanen; omstreeks 1800 vindt men afbeeldingen van *M. glauca* met bloem in verschillende werken. Verder zag EHRHART *Laurus Sassafras* (= *Sassafras officinale*), *Ginkgo biloba*, *Quercus Suber* en *Ilex Aquifolium* var. *variegata*.

In Haarlem waren bij de Firma DIRK VOORHELM en M. GROENEWOUD en bij de Firma VOORHELM EN SCHNEEVOGT vooral veel bolgewassen te zien, voornamelijk Hyacinthen en Tulpen, Ranonkels en Anemonen. Er waren nog soorten bij van 60, 80, 100 en 150 gulden, wat EHRHART wel wat erg duur vindt voor „monstra vegetabilia”, zooals LINNAEUS en MÜNCHHAUSEN gevuld-bloemige soorten noemden, en waarmede EHRHART het eens is, al begrijpt hij dat bloemisten zich zouden dood ergeren als zij het hoorden.

Bij de Firma VOORHELM EN SCHNEEVOGT waren ook bizondere houtgewassen en andere planten. EHRHART noemt de volgende prijzen op: *Andromeda axillaris* en *mariana* f 3.—, *Arbutus Andrachne* var. *major* f 15.—, *Azalea nudiflora* var. *major* f 12.—, *Gauttheria procumbens* f 5.—, *Kalmia latifolia* f 25.—, *K. angustifolia* f 12.—, *Magnolia glauca* f 15.—, *M. tripetala* f 25.—, *Rhododendrum maximum* f 25.—, *Rh. ponticum* f 30.—, *Rhodora canadensis* f 12.—, *Betula laciniata* (nl. *Alnus glutinosa* var. *laciniata*) f 6.—, *Ginkgo biloba* f 10.— tot f 15.—.

„Der Holländer kennt Geld” roept EHRHART na de opsomming uit. Maar die plantensoorten waren toen meerendeels nog nieuw en de afzet was waarschijnlijk klein. In 1838 waren de prijzen van PETER LAWSON & SON, Edinburgh heel wat lager:

	V. & Schn. Haarlem 1782	Lawson, Edinb. 1838
Andromeda mariana	f 3,—	sh. 1/—
Arbutus Andrachne	- 15,—	sh. 5/—
Azalea nudiflora var. major	- 12,—	sh. 2/—
Gaultheria procumbens . . .	- 5,—	sh. —/6
Kalmia latifolia	- 25,—	sh. 2/6
Kalmia angustifolia	- 12,—	sh. 1/—
Magnolia glauca	- 15,—	sh. 1/—
Magnolia tripetala.	- 25,—	sh. 2/6
Rhododendrum maximum.	- 25,—	sh. 1/—2/—
Rhododendrum ponticum..	- 30,—	sh. —/6—2/—
Rhodora canadensis.	- 12,—	sh. 1/6

RICH. FORREST, te Kensington, was iets duurder maar veel verschillen de prijzen niet, evenmin als die van BAUMANN FRÈRES te Bollwyler in Frankrijk. En in 1875 waren de prijzen van ANTHONY WATERER, Knaphill Nursery, te Woking in Surrey, nog op hetzelfde niveau.

In den „Hortus medicus”, zooals iedere botanische tuin heette in dien tijd, was de tuinman een Engelschman, WILLIAM KENT. Deze KENT had bovendien een eigen kweekerij van houtgewassen.

In de Hartecamp, waar vroeger LINNAEUS werkte en waar thans de zoon van den toenmaligen burgemeester CLIFFORT resideerde, zag EHRHART o.a. een mooie *Halesia tetraptera* (uit Amerika afkomstig), vol vruchten; verder een *Liquidambar styraciflua*, een *Prunus lusitanica* en een zware *Thyja occidentalis*. Een *Betula nana* was nog een herinnering aan LINNAEUS.

Van den Hortus in Amsterdam vermeldt EHRHART geen buitenstaande houtgewassen; de tuin was beroemd om de groote hoeveelheid Aziatische en Afrikaansche kasplanten, o.a. een bijzonder groote *Dracaena Draco*. Prof. BURMANN JR. was in dien tijd directeur.

Ten slotte bezocht EHRHART nog den Hortus in Harderwijk, die een 2000 soorten bevatte, waaronder ook boomen; hij maakte met Prof. VAN GEUNS een paar excursies; want EHRHART was steeds bezig om wilde planten te verzamelen; de geheele tocht door Nederland ging, op een paar vaarten met de trekschuit na, te voet. En EHRHART geeft alle planten op die hij vond en die niet in de toen pas verschenen flora „der Zeven Provincies” van DE GORTER stonden.

„O Herr, wie grosz sind deine Werke!
Gott! Wie viel Wunder sieht mein Geist!

.....
Vom kleinsten Raum zur höchsten Sphäre
Ist alles deiner Güte voll.”

„Feld, was ist deinem Glück, was deiner Ruhe gleich?
Wer Geiz und Pracht nicht kennt, der ist wahrhaftig
(reich.”